

TIJORAT BANKLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNI BAHOLASH YO‘LLARI

Babaxanova Dildora Rustamovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent

axborot texnologiyalari universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda tijorat banklari faoliyati samaradorligini baholashning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bank faoliyatining moliyaviy natijalari, operatsion samaradorligi, kapital yetarliligi hamda kredit portfeli sifati kabi asosiy ko‘rsatkichlar asosida bank samaradorligini baholash masalalari o‘rganilgan. Shuningdek, bank tizimini rivojlantirish, bank xizmatlari sifatini oshirish hamda raqamli bank xizmatlarini joriy etish orqali tijorat banklari samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari bank faoliyati samaradorligini baholash mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, bank samaradorligi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, bank boshqaruvi, kredit portfeli sifati, operatsion samaradorlik, raqamli bank xizmatlari, bank tizimi

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Бабаханова Дилдора Рустамовна

Независимый исследователь Ташкентского университета

информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий

Аннотация. В данной тезисе анализируются современные подходы к оценке эффективности деятельности коммерческих банков. В исследовании рассматриваются вопросы оценки эффективности банковской деятельности на основе основных финансовых показателей, операционной эффективности, достаточности капитала и качества кредитного портфеля. Также освещаются основные направления повышения эффективности коммерческих банков за счет развития банковской системы, повышения качества банковских услуг и внедрения цифровых банковских технологий. Результаты исследования позволяют сформулировать научные выводы по совершенствованию механизмов оценки эффективности банковской деятельности.

Ключевые слова: коммерческие банки, эффективность банковской деятельности, финансовые показатели, банковское управление, качество кредитного портфеля, операционная эффективность, цифровые банковские услуги, банковская система

METHODS FOR ASSESSING THE IMPROVEMENT OF THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL BANKS

Babakhanova Dildora Rustamovna

Independent researcher of the Tashkent University of Information

Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

Abstract. This thesis analyzes modern approaches to evaluating the efficiency of commercial banks. The study examines the assessment of banking performance based on key financial indicators, operational efficiency, capital adequacy, and credit portfolio quality. In addition, the main directions for improving the efficiency of commercial banks through the development of the banking system, enhancement of banking service quality, and the introduction of digital banking technologies are highlighted. The results of the study make it possible to develop scientific conclusions aimed at improving mechanisms for evaluating banking efficiency.

Keywords: commercial banks, banking efficiency, financial indicators, bank management, credit portfolio quality, operational efficiency, digital banking services, banking system

Kirish. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar bank tizimida bank samaradorligini oshirishga qaratilgan zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, risklarni samarali boshqarish hamda bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, AQSH, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari va Osiyo davlatlari bank tizimida bank faoliyatini baholashda aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE), sof foiz marjasi (NIM), xarajatlar va daromadlar nisbati (CIR) kabi ko'rsatkichlardan keng foydalaniladi. Shu bois xorijiy banklar tajribasini o'rganish va ularni milliy bank tizimi faoliyatida qo'llash masalasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, tijorat banklari faoliyatini transformatsiya qilish hamda ularning xalqaro moliya bozorlaridagi raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev bank tizimini rivojlantirish va uning iqtisodiyotdagi rolini oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratib, quyidagilarni ta'kidlaydi: "Bank tizimining barqarorligini ta'minlash, bank xizmatlari sifatini oshirish hamda iqtisodiyot tarmoqlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash bank tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir" [1]

Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirish tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirishni baholashda xorijiy banklar tajribasini chuqur o'rganish hamda ularni milliy bank tizimi faoliyatida qo'llashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy banklar tajribasini tahlil qilish, ularning bank samaradorligini oshirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlarini o'rganish va mamlakatimiz bank tizimi faoliyatida qo'llash imkoniyatlarini aniqlash mazkur tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Ilmiy adabiyotlarda bank faoliyati samaradorligini oshirish masalasi turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganilib, unda bank boshqaruvi samaradorligi, kredit portfeli sifati, operatsion xarajatlar darajasi, bank xizmatlari diversifikatsiyasi hamda raqamli bank texnologiyalarini joriy etish kabi omillarning muhimligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, xorijiy banklar tajribasi asosida bank faoliyatini baholashning zamonaviy usullari, moliyaviy ko'rsatkichlar tizimi hamda bank risklarini boshqarish mexanizmlari keng o'rganilgan. Shu nuqtai nazardan, mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish tijorat banklari samaradorligini oshirishni baholashning nazariy asoslarini aniqlash hamda

xorijiy tajribani mamlakatimiz bank tizimi faoliyatida qo'llash imkoniyatlarini asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodchi olimlar Z.Zhou va boshqalarning tadqiqotlarida qarama-qarshi xulosalar keltirilgan, «unga ko'ra, tartibga solishni liberallashtirishni o'z ichiga olgan moliyaviy islohotlar tijorat banklari samaradorligini oshirishga yordam bermaydi» deb ta'kidlab o'tganlar. Boshqa tomondan, «ba'zi tadqiqotlar raqobatning tijorat banklari samaradorligiga ijobiy ta'sirini birinchi navbatda operatsion xarajatlarni optimallashtirish orqali ko'rsatadi», [2] deya fikr bildirishganlar.

E.Osuagwu, W.Isola, I.Nwaogwugwularning tadqiqotlarida, «bank faoliyatining o'ziga xos xususiyati uning yuqori tartibga solinishi bo'lib qolmoqda, bu to'lov tizimining barqarorligini ta'minlash, moliyaviy bozorlarning barqarorligini ta'minlash zarurati bilan izohlanadi. Tartibga solishning milliy xususiyatlari tijorat banklari samaradorligidagi farqlarni belgilashligi keltirib o'tilgan». [3]

G, Li Yang, N.Noora, M.Bakri, W.Yusof, N.Noora, N.Zainal esa «bank tizimlarining qiyosiy tahliliga asoslangan tadqiqotlar bankni tartibga solish va nazoratning kuchayishi kredit tashkilotlarining faoliyat ko'lamidan qat'i nazar, ularning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi» [4] deya fikr bildirishganlar.

S. Moudud - Ul - Huq esa, «BRIKSga a'zo mamlakatlarda, shu jumladan Rossiyada tijorat banklarining samaradorligiga kapitalning etarliligi talablarining kuchayishi ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan». [5]

Yuqorida keltirilgan xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy qarashlari tijorat banklari faoliyati samaradorligini baholash va oshirish masalasi ko'p omilli hamda murakkab iqtisodiy jarayon ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotlarda bank faoliyati samaradorligi bank hajmi, bozor kuchi, risklarni boshqarish darajasi, bank tizimini tartibga solish siyosati hamda kapital yetarliligi kabi omillar bilan bevosita bog'liq holda talqin etilgan. Ayrim olimlar bank samaradorligini oshirishda bozor raqobati va operatsion xarajatlarni optimallashtirish muhim rol o'ynashini ta'kidlagan bo'lsa, boshqa tadqiqotlarda bank tizimini tartibga solish darajasi va moliyaviy liberallashtirishning samaradorlikka ta'siri turlicha baholangan.

Muallifning fikricha, tijorat banklari samaradorligini oshirishni baholash jarayonida faqat moliyaviy natijalar yoki alohida ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Bank samaradorligini baholash kompleks yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim bo'lib, bunda bankning moliyaviy ko'rsatkichlari, boshqaruv tizimi samaradorligi, risklarni boshqarish darajasi, bank xizmatlari diversifikatsiyasi hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish darajasi birgalikda tahlil qilinishi zarur.

Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar bank tizimida bank faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan turli boshqaruv mexanizmlari, innovatsion texnologiyalar hamda zamonaviy moliyaviy ko'rsatkichlar tizimi keng qo'llaniladi. Xususan, AQSH, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Yaponiya va Singapur bank tizimida bank samaradorligini baholashda aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE), sof foiz marjasi (NIM), xarajatlar va daromadlar nisbati (CIR) hamda kapital yetarliligi koeffitsiyenti (CAR) kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Ushbu

indikatorlar bank faoliyatining moliyaviy natijalari, resurslardan foydalanish samaradorligi hamda risklarni boshqarish darajasini aniqlash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, xorijiy banklar tajribasini tahlil qilish va ularning samaradorlikni oshirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlarini o'rganish mamlakatimiz bank tizimi faoliyatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot doirasida xorijiy banklar tajribasi asosida tijorat banklari samaradorligini oshirishni baholashning asosiy yondashuvlari tahlil qilinadi hamda ularni mamlakatimiz banklari faoliyatida qo'llash imkoniyatlari o'rganiladi. Olingan natijalar bank faoliyati samaradorligini oshirish, bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash hamda bank xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

1-jadval

Tijorat banklari samaradorligini oshirishni baholash yo'llari¹

Baholash yo'li	Mazmuni	Baholashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar	Ahamiyati
Moliyaviy ko'rsatkichlar asosida baholash	Bank faoliyatining daromadlilikligi va moliyaviy natijalarini tahlil qilish	ROA, ROE, NIM	Bank resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlaydi
Operatsion samaradorlikni baholash	Bank operatsiyalarining xarajat va daromadlar nisbatini tahlil qilish	CIR, operatsion samaradorlik koeffitsiyenti	Operatsion xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi
Moliyaviy barqarorlikni baholash	Bank kapitali yetarliligi va likvidlik darajasini aniqlash	CAR, likvidlik koeffitsiyenti	Bank tizimining barqarorligini ta'minlaydi
Kredit portfeli sifatini baholash	Kredit portfeli tarkibi va risk darajasini tahlil qilish	NPL ulushi, kredit portfeli o'sishi	Kredit risklarini kamaytirishga yordam beradi
Raqamli bank xizmatlari samaradorligini baholash	Raqamli bank xizmatlari rivojlanish darajasini aniqlash	Raqamli operatsiyalar ulushi, onlayn tranzaksiyalar	Bank xizmatlari qulayligi va tezkorligini

¹ Muallif ishlanmasi

			oshiradi
Bank boshqaruvi samaradorligini baholash	Bank boshqaruvi tizimi va strategik boshqaruv mexanizmlarini tahlil qilish	Korporativ boshqaruv indikatorlari	Bank faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi
Raqobatbardoshlikni baholash	Bankning moliya bozoridagi raqobat darajasini aniqlash	Bozor ulushi, xizmatlar hajmi	Bank sektorida raqobat muhitini rivojlantiradi

Yuqoridagi 1-jadvalda tijorat banklari samaradorligini oshirishni baholashning asosiy yo'llari va ularni aniqlashda qo'llaniladigan muhim ko'rsatkichlar tizimi keltirilgan. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, bank faoliyati samaradorligini baholash bir nechta yo'nalishlar asosida kompleks tarzda amalga oshirilishi lozim. Xususan, moliyaviy ko'rsatkichlar asosida baholash bank faoliyatining daromadlilik darajasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunda aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE) hamda sof foiz marjasi (NIM) kabi indikatorlar bank resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi.

Shuningdek, operatsion samaradorlikni baholash bank operatsiyalarining xarajat va daromadlar nisbatini aniqlash orqali bank faoliyatining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishga xizmat qiladi. Bunda xarajatlar va daromadlar nisbati (CIR) hamda operatsion samaradorlik koeffitsiyentlari muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy barqarorlikni baholashda esa kapital yetarliligi koeffitsiyenti (CAR) va likvidlik ko'rsatkichlari bank tizimining moliyaviy barqarorligini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa. Tijorat banklari samaradorligini oshirishni baholash bank tizimi barqarorligini ta'minlash hamda bank xizmatlari samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bank faoliyatini moliyaviy, operatsion va institutsional ko'rsatkichlar asosida kompleks baholash bank resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda mavjud muammolarni bartaraf etish imkonini beradi. Shu bilan birga, kredit portfeli sifati, moliyaviy barqarorlik, raqamli bank xizmatlari va bank boshqaruvi samaradorligini baholash bank tizimining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada tijorat banklari samaradorligini oshirish bank sektorining barqaror rivojlanishini ta'minlash hamda iqtisodiyot tarmoqlarini samarali moliyalashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, tijorat banklari samaradorligini oshirish maqsadida moliyaviy va operatsion ko'rsatkichlar asosida kompleks baholash tizimini joriy etish zarur. Bank faoliyatida raqamli bank xizmatlari va fintech texnologiyalarini keng qo'llash orqali operatsion samaradorlikni oshirish lozim. Kredit portfeli sifatini yaxshilash va risk-menejment tizimini takomillashtirish bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M., “2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–5992-son Farmon, 12 may 2020 yil.
2. Zhou, Z., Placca, E., Jin, Q., Liu, W., Wu, S. (2017). Banks efficiency and productivity in Togo after the financial liberalization: a combined Malmquist index approach. *INFOR: Information Systems and Operational Research*, Vol. 56, No. 3, 317–331. DOI: 10.1080/03155986.2017.1337416.
3. Osuagwu, E., Isola, W., Nwaogwugwu, I. (2018). Measuring Technical Efficiency and Productivity Change in the Nigerian Banking Sector: A Comparison of Non-parametric and Parametric Techniques. *African Development Review*, Vol. 30, No. 4, 490–501. DOI: 10.1111/1467– 8268.12357.
4. Yang, G., Li (2019). Role of Bank Regulation on Bank Performance: Evidence from AsiaPacific Commercial Banks. *Journal of Risk and Financial Management*, Vol. 12, No. 3, 131. DOI: 10.3390/jrfm12030131.
5. Moudud-Ul-Huq, S. (2018). Banks’ capital buffers, risk, and efficiency in emerging economies: are they counter-cyclical? *Eurasian Economic Review*, Vol. 9, No. 4, 467–492. DOI: 10.1007/s40822-018-0121-5.

